

ΓΝΩΜΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ Ο.Κ.Ε.

«Το δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα»

Μάιος 2024

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος (Ο.Κ.Ε.) ανέλαβε την έκδοση Γνώμης Πρωτοβουλίας με τίτλο «Το δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα», με βάση το άρθρο 4 του Νόμου 2232/1994, σύμφωνα με το οποίο «η Ο.Κ.Ε. μπορεί με δική της πρωτοβουλία να εκφράζει γνώμη και για άλλα θέματα κοινωνικοοικονομικής πολιτικής».

Η Εκτελεστική Επιτροπή της Ο.Κ.Ε., με την υπ. αριθμ. 748 Συνεδρίασή της στις 26/9/2023 συνέστησε Επιτροπή Εργασίας αποτελούμενη από τους **κ.κ. Χρήστο Ιωάννου, Ιωάννη Παπαργύρη, Φώτη Κολεβέντη, Ηλία Δόλγυρα, Ιωάννη Μουράτογλου και κα Δήμητρα - Ινές Αγγελή.**

Ως Πρόεδρος της Επιτροπής Εργασίας ορίστηκε ο **κ. Μιχάλης Αλέπης**, Αντιπρόεδρος της Ο.Κ.Ε.

Στις εργασίες της Επιτροπής Εργασίας μετείχαν ως εμπειρογνώμονες ο Καθηγητής **κ. Βύρων Κοτζαμάνης**, Επιστημονικός Υπεύθυνος του Ερευνητικού Προγράμματος (ΕΛΙΔΕΚ) "Δημογραφικά Προτάγματα στην Έρευνα και Πρακτική στην Ελλάδα" Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-Επιτροπή Ερευνών/ΕΔΚΑ, ο Καθηγητής **κ. Γεώργιος Πιερράκος**, Κοσμήτωρ της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, ο **Δρ. Δημήτριος Σταμούλης**, Μέλος του Ερευνητικού Εργαστηρίου Κοινωνικής Διοίκησης του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, Εντεταλμένος Διδάσκων ΑΕΙ και η **κα Ιωάννα Προφύρη**, Επιστημονικό Στέλεχος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. Από πλευράς Ο.Κ.Ε. συμμετείχε και είχε τον επιστημονικό συντονισμό του έργου της Επιτροπής η **Δρ. Αφροδίτη Μακρυγιάννη**, Επιστημονική Συνεργάτης της Ο.Κ.Ε.

Η Επιτροπή Εργασίας ολοκλήρωσε τις εργασίες της σε τέσσερις (4) συνεδριάσεις, και η Εκτελεστική Επιτροπή διαμόρφωσε την εισήγησή της προς την Ολομέλεια στη συνεδρίασή της, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 05-04-2024.

Η Ολομέλεια της Ο.Κ.Ε., αφού ολοκλήρωσε την συζήτηση για το θέμα στη συνεδρίαση της 17ης Μαΐου 2024, διατύπωσε την υπ' αριθ. 335 Γνώμη της.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ: δημογραφικό πρόβλημα και συνιστώσες.....	5
α) Τα βασικά μεγέθη που αποτυπώνουν το πρόβλημα.....	5
β) Το κοντινό μέλλον (2024-2050)	5
γ) Η αναπτυξιακή διάσταση της δημογραφικής πολιτικής.....	7
2.ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΜΕΡΩΝ	8
α) Γεννήσεις και γονιμότητα των γενεών στην Ελλάδα	8
β) Κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές και συσχέτιση με το δημογραφικό πρόβλημα.....	8
Προκλήσεις στη Δημογραφική Δομή: Η Σημασία της Οικογένειας στην Κοινωνία	8
Αλλαγές στη Γονιμότητα και τις Επιλογές Δημογραφικής Συμπεριφοράς	9
Επίδραση στην Οικογενειακή Ζωή και τη Γονιμότητα	9
Αλλαγές στις Οικογενειακές Δομές και Οικονομική Ανεξαρτησία	10
Οικονομική Αβεβαιότητα και Αλλαγές στις Οικογενειακές Επιλογές: Προσαρμογή σε Κοινωνικούς Κινδύνους και Περιορισμένες Επιλογές.....	10
Επαγγελματική Ζωή και Μητρότητα: Πολιτικές, Προσδοκίες και Κοινωνικές Δομές στην Επίτευξη Ισορροπίας.....	12
γ) Ο ρόλος των εμπλεκόμενων μερών	12
Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας.....	12
Εκκλησία της Ελλάδος	13
Ιδιωτικός τομέας	13
3.ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	13
α) Η χρησιμότητα των δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών	13
β) Κατηγορίες πολιτικών σχετικά με την οικογένεια και τη δημογραφία:	14
γ) Το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής στις πολιτικές κρατικής στήριξης	14
4.ΔΕΚΑΤΡΕΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	15
Α) Ενίσχυση της γονιμότητας των γενεών, των γεννήσεων και στήριξης της οικογένειας με οικονομικά μέτρα	16
Β) Γήρανση, μακροχρόνια φροντίδα, ποιότητα ζωής και ευημερία.....	17
Γ) Ενίσχυση της εργασιακής ισότητας και συμβατότητας της εργασίας με την οικογενειακή ζωή	17
Δ) Εκπαίδευση για γονείς και στήριξη της παιδείας στην κατεύθυνση της θετικής γονεϊκότητας.....	17
Ε) Υγεία και ευεξία	18
Στ) Ειδική μέριμνα για τις πολύτεκνες οικογένειες και ενίσχυση των τριτέκνων	18
Ζ) Προώθηση αντιλήψεων υπέρ της οικογένειας και ανθεκτικότητα σε κρίσεις	18
Η) Ενίσχυση νέων γονέων για την απόκτηση παιδιών σε νεαρές ηλικίες (ηλικιακό bonus) ..	19
Θ) Επαρκής και σταθερή χρηματοδότηση για τις δημογραφικές πολιτικές	19

I) Δημιουργία προϋποθέσεων για επανακατοίκηση της υπαίθρου	20
IA) Κοινωνικά δίκαιες μεταβάσεις στην πράσινη και την ψηφιακή οικονομία	20
IB) Κοινωνική κατοικία	20
II) Ευρωπαϊκές πολιτικές και χρηματοδοτικά εργαλεία	21

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: δημογραφικό πρόβλημα και συνιστώσες

α) Τα βασικά μεγέθη που αποτυπώνουν το πρόβλημα

Η δημογραφική εικόνα της χώρας σήμερα διαφέρει σημαντικά από αυτήν της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας. Συνοψίζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά της, αλλά και τις προκλήσεις που τίθενται, αναφέρουμε: α) την υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο τμήμα της ελληνικής επικράτειας, β) την σημαντική αύξηση του προσδόκιμου ζωής, αλλά και την μεγαλύτερη επιβράδυνση του μετά το 1995, σε σχέση με άλλες χώρες της ΕΕ, γ) τη μείωση του αριθμού των γεννήσεων και την αύξηση της μέσης ηλικίας απόκτησης παιδιών στις γενιές που γεννήθηκαν μετά το 1960, δ) τη μείωση των γάμων, την αύξηση των διαζυγίων και των συμφώνων συμβίωσης και την ανάδυση νέων οικογενειακών μοντέλων, ε) τη συνεχή αύξηση του ποσοστού της ηλικιακής ομάδας άνω των 65 ετών στο συνολικό πληθυσμό (από το 6,8% το 1951 στο 23% σήμερα), άμεση επίπτωση της αύξησης του προσδόκιμου ζωής και της μείωσης της γονιμότητας, στ) τον μεγαλύτερο αριθμό θανάτων από γεννήσεις που οδήγησε στην εμφάνιση, μετά το 2010, αρνητικών φυσικών ισοζυγίων και ζ) την αναστροφή των μεταναστευτικών ισοζυγίων που από θετικά μέχρι το 2010 μετατράπηκαν σε αρνητικά στη συνέχεια (περισσότεροι έξοδοι από εισοδοι στη χώρα μας την περίοδο 2011-2023. Αποτέλεσμα όλων των προαναφερόμενων είναι η συνεχής μείωση του πληθυσμού μετά το 2010 και σημαντικές διαφοροποιήσεις σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο των δημογραφικών δεικτών (μεταβολή του πληθυσμού ανάμεσα στις απογραφές, φυσικά ισοζύγια, γονιμότητα, θνησιμότητα, γήρανση....) από τους μέσους εθνικούς όρους.

Είναι γεγονός ότι αντίστοιχες εξελίξεις, καταγράφονται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η Ελλάδα ωστόσο είναι και θα παραμείνει και τις προσεχείς δεκαετίες από τις «γρηραιότερες» χώρες της Ε.Ε., με βάση τόσο το ποσοστό των ατόμων από 65 και άνω, όσο και τη μέση και διάμεση ηλικία, καθώς:

- δεν είχε τη μεταπολεμική «έκρηξη» των γεννήσεων (baby-boom) που χαρακτήρισε μια μεγάλη ομάδα ευρωπαϊκών χωρών,
- εντάσσεται στην ομάδα χωρών της Ε.Ε. με τους χαμηλότερους ετήσιους δείκτες γονιμότητας (<1,5 παιδιά/γυναίκα από τις αρχές της δεκαετίας του 80 μέχρι και σήμερα) και με την υψηλότερη μέση ηλικία στην απόκτηση τους,
- έχει ένα από τα υψηλότερα στην Ε.Ε. ποσοστά άτεκνων γυναικών στις γενεές που γεννήθηκαν μετά το 1980.

Στη χώρα μας η σημερινή δημογραφική πραγματικότητα, ανησυχεί όλο και περισσότερο τα πολιτικά κόμματα αλλά τους κοινωνικούς, επαγγελματικούς και επιστημονικούς φορείς. Στο πλαίσιο αυτό είχαμε τις εκθέσεις της διακομματικής επιτροπής για το δημογραφικό (1993, 2019), την ίδρυση Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας το 2023, καθώς και τη λήψη σειράς μέτρων από την παρούσα και την προηγούμενη κυβέρνηση. Τα μέτρα αυτά παρουσίασε πρόσφατα και ο πρωθυπουργός, ο οποίος χαρακτήρισε το "δημογραφικό" ως "εθνικό κίνδυνο [...] που δεν πρέπει όμως να γίνει καθεστώς", αναφέροντας ότι "η συνολική δημογραφική κατάρρευση καθίσταται κυριολεκτικά ένα υπαρκτικό στοιχείο για το μέλλον μας" και εξαγγέλλοντας ταυτόχρονα και ένα "Εθνικό Σχέδιο για το Δημογραφικό".

Στη παρούσα «Γνώμη» θα επικεντρώσουμε στα δύο κεντρικά ζητήματα της δημογραφικής αλλαγής που αφορούν στη βάση και στην κορυφή της ηλικιακής πυραμίδας: την «υπογεννητικότητα» και την γήρανση του πληθυσμού και θα προτείνουμε μέτρα που μπορούν κατά τη γνώμη της ΟΚΕ να συντελέσουν στην ανασχεση της μείωσης του πληθυσμού και της γήρανσης και των προκλήσεων που τίθενται, καθώς και στην απόκτηση του επιθυμητού πλήθους παιδιών που θα ήθελε κάθε οικογένεια, χωρίς η απόκτηση παιδιών να αποτελεί παράγοντα μείωσης του επιπέδου της ποιότητας ζωής του και λόγω αύξησης του κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

β) Το κοντινό μέλλον (2024-2050)

Ο προβληματισμός όσον αφορά το «δημογραφικό» δεν περιορίζεται φυσικά μόνο στο παρόν, καθώς οι πρόσφατες προβολές πληθυσμού για την Ελλάδα (Ην. Έθνη, 2022 και Eurostat, 2023) είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο, ανησυχητικές. Οι προβολές βασίστηκαν στις ακόλουθες διαπιστώσεις:

- α) η αύξηση των θανάτων και η μείωση των γεννήσεων δεν είναι δυνατόν να ανατραπεί μεσοπρόθεσμα, με αποτέλεσμα τα φυσικά ισοζύγια να παραμείνουν αρνητικά οδηγώντας στην περαιτέρω μείωση του πληθυσμού,
- β) αν αλλάξει το μη ιδιαίτερα ευνοϊκό σήμερα περιβάλλον για τη δημιουργία οικογένειας και την απόκτηση παιδιών θα περιορισθούν μεν τα αρνητικά φυσικά ισοζύγια, χωρίς ωστόσο να μετατραπούν από αρνητικά σε θετικά,
- γ) η γήρανση δεν πρόκειται να ανακοπεί,
- δ) η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο τμήμα της επικράτειας δεν πρόκειται να αναστραφεί, χωρίς την εφαρμογή μιας στοχευμένης στρατηγικής για την περιφερειακή ανάπτυξη.

Με βάση τις προβολές το φυσικό ισοζύγιο τα επόμενα 26 χρόνια, δηλαδή μέχρι και το 2049, θα παραμείνει αρνητικό (περισσότεροι θάνατοι από γεννήσεις) ακόμη και αν αυξηθούν σημαντικά οι ετήσιοι δείκτες γονιμότητας, καθώς το πλήθος των γυναικών σε αναπαραγωγική ηλικία θα συνεχίσει να μειώνεται. Το έλλειμα των γεννήσεων έναντι των θανάτων θα μπορούσε φυσικά να περιορισθεί μέσω του περιορισμού των θανάτων¹ και της ανακοπής της μείωσης των γεννήσεων. Οι γεννήσεις το 2024-2049 στην υπόθεση ενός μηδενικού μεταναστευτικού ισοζυγίου, αν δεν δημιουργηθεί ταχύτατα ένα εξαιρετικά ευνοϊκό περιβάλλον για την οικογένεια και το παιδί², δεν αναμένεται να ξεπεράσουν τα 1,9 εκ.. Αλλά, ακόμη και αν υπάρξει το ευνοϊκό για την οικογένεια περιβάλλον, οι γεννήσεις δεν πρόκειται να ξεπεράσουν τα 2,15 εκατ. την περίοδο 2024-2049. Επομένως το έλλειμα γεννήσεων έναντι των θανάτων αναμένεται να κυμανθεί από 1,50 εκ. (δυσμενές σενάριο) έως 1,15 εκατομμύρια (ευνοϊκότατο). **Αυτή θα είναι σε αδρές γραμμές και η αναμενόμενη μείωση του πληθυσμού μας³ το διάστημα 2024 - 2050 αν η μεταναστευτική ζυγαριά είναι μηδενική.**

Επομένως, στο σημείο αυτό προκύπτουν ερωτήματα, τα οποία εξαρτώνται και από διεθνείς παράγοντες και δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας γνωμοδότησης, όπως το κατά πόσον η μείωση του πληθυσμού μας –και ειδικότερα αυτή των 0-19 και των 20-64 ετών - θα μπορούσε να υποστηριχθεί και από ένα θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο⁴. Θα πρέπει να γίνει μια σοβαρή και ουσιαστική συζήτηση περί μετανάστευσης στην Ελλάδα, προκειμένου με σαφή κριτήρια να ενσωματώσουμε με πιο αποτελεσματικό τρόπο στο εργατικό δυναμικό της χώρας περισσότερους ανθρώπους. Αλλά ως ποσοτικό στοιχείο έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι, με βάση το εύρος του ελλείματος των γεννήσεων έναντι των θανάτων, η σταθεροποίηση του πληθυσμού μας γύρω από τα σημερινά επίπεδα (10,35 εκ.) απαιτεί από δημογραφική σκοπιά ένα θετικότατο μεταναστευτικό ισοζύγιο, (δηλαδή 1,0 έως 1,3 εκ. περισσότερες εισόδους από εξόδους συνολικά την περίοδο 2024-2049 / 40-50 χιλ. κατά μέσο όρο ετησίως), δηλ. ένα ισοζύγιο υψηλότερο ακόμη και αυτού της περιόδου 1991-2010.

Με βάση τα ανωτέρω επομένως, εάν τεθεί αφενός σαν πληθυσμιακός στόχος τα 9,5 εκ. το 2050 και αφετέρου ο περιορισμός της μείωσης του αριθμού των ατόμων 0-19 και 20-64 ετών, επιβάλλεται ο συνδυασμός μέτρων που:

- θα περιορίσουν τις αμέσως επόμενες δεκαετίες την αύξηση των θανάτων και ταυτόχρονα θα επιτρέψουν στους μελλοντικούς ηλικιωμένους στη χώρα μας να έχουν μια υγιή και ενεργή γήρανση,
- θα δημιουργήσουν ένα εξαιρετικά ευνοϊκό περιβάλλον για την απόκτηση από τις νεότερες γενεές του αριθμού των παιδιών –γύρω από τα δύο- που επιθυμούν (υπενθυμίζουμε ότι οι γυναίκες που

¹ Οι θάνατοι, ελλείψει μέτρων πολιτικής (ταχύτατη μείωση της θνησιμότητας των άνω των 60 ετών) θα κυμανθούν τα επόμενα 26 χρόνια (2024-2049) σε ένα δυσμενές σενάριο γύρω από τα 3,45 εκατομ., και σε ένα ευνοϊκό σενάριο γύρω από τα 3,25-3,30 εκατομ. (ενδεικτικά δε και μόνον αναφέρουμε ότι την περίοδο 1994-2019 ανήλθαν στα 2,82 εκατομ).

² Η δημιουργία του περιβάλλοντος αυτού θα επιτρέψει στα νέα ζευγάρια να ανακόψουν την πτωτική πορεία της γονιμότητάς τους (οι γυναίκες που γεννήθηκαν γύρω από το 1980 δεν θα κάνουν περισσότερα από 1,5 παιδιά, ενώ οι μητέρες τους έφεραν στον κόσμο 2,1) και, στη συνέχεια, να την αυξήσουν προοδευτικά με αποτέλεσμα οι γενεές που γεννήθηκαν μετά το 2010 να αποκτήσουν έως και 1,8-1,9 παιδιά. Η αλλαγή αυτή, λαμβάνοντας υπόψη και την επιβράδυνση της αύξησης της μέσης ηλικίας στην απόκτηση των παιδιών, θα οδηγήσει προοδευτικά και στην αύξηση των ετήσιων δεικτών της γονιμότητας από 1,3-1,4 σήμερα στα 1,8-1,9 παιδιά/γυναίκα την δεκαετία του 2040.

³ Όσον αφορά την μείωση των 0-64 ετών, με δεδομένη την αύξηση των >65 ετών κατά 650 χιλ. περίπου, αυτή θα κυμανθεί από 2,15 εκατομ. -δυσμενές σενάριο- έως 1,8 εκατομ. -ευνοϊκότατο σενάριο-, η δε μείωση των 0-19 ετών από 550 έως 400 χιλ. αντίστοιχα.

⁴ Όσον αφορά την μείωση των 0-64 ετών, με δεδομένη την αύξηση των > 65 ετών κατά 650 χιλ. περίπου, αυτή θα κυμανθεί από 2,15 εκατομ. -δυσμενές σενάριο- έως 1,8 εκατομ. -ευνοϊκότατο σενάριο-, η δε μείωση των 0-19 ετών από 550 έως 400 χιλ. αντίστοιχα.

γεννήθηκαν γύρω από το 1980 έφεραν στον κόσμο αρκετά λιγότερα, λιγότερα από 1,5 παιδιά ανά γυναίκα),

- θα επιβραδύνουν σημαντικά τη μετανάστευση νέων παραγωγικών και αναπαραγωγικών ηλικιών επιτρέποντας την επιστροφή τμήματος αυτών που έχουν φύγει,
- θα επιτρέψουν την ενσωμάτωση και μόνιμη εγκατάσταση νέων αλλοδαπών στη χώρα μας,
- θα αναστρέψουν την υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στο χώρο,
- θα δημιουργήσουν κίνητρα για την απόκτηση περισσότερων παιδιών από τις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες, οι οποίες έχουν αποδεδειγμένη προδιάθεση απόκτησης περισσότερων παιδιών από το όριο των δύο (2) παιδιών ανά γυναίκα, προκειμένου να αμβλύνουν την έλλειψη παιδιών από οικογένειες με λιγότερα των δύο (2) παιδιών.

Τα προαναφερθέντα μέτρα αποτελούν το κύριο αντικείμενο των *δημογραφικών πολιτικών*, πολιτικών που θέτουν σαν βασικό στόχο να κατευθύνουν/αλλάξουν την πορεία των βασικών συνιστωσών της ανανέωσης του πληθυσμού μιας χώρας (και διασταλτικά να αντιμετωπίσουν τις όποιες αρνητικές επιπτώσεις τους επιτρέποντας μια ήπια προοδευτική προσαρμογή σε μια νέα δημογραφική πραγματικότητα).

γ) Η αναπτυξιακή διάσταση της δημογραφικής πολιτικής

Πολλές είναι οι έρευνες οι οποίες αναδεικνύουν σύνδεση της ανάπτυξης με την αύξηση των γεννήσεων. Σύμφωνα με μελέτη της PWC⁵: «Μια ενδεχόμενη αύξηση του δείκτη γονιμότητας σε χώρες με έντονα προβλήματα υπογεννητικότητας, όπως οι χώρες του ευρωπαϊκού νότου, έχει σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομία, ανάλογα με το χαμένο δημογραφικό έδαφος.

Αν και είναι δύσκολο να αποδειχθεί αιτιώδης σχέση, αρκετές μελέτες συμφωνούν πως υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις γεννήσεις και στην οικονομική ανάπτυξη: αύξηση του πληθυσμού, αύξηση του εργατικού δυναμικού και της κατανάλωσης⁶, / αύξηση του πληθυσμού, νέες επενδυτικές ευκαιρίες, ενίσχυση της ανάπτυξης⁷.

Ασχέτως των αριθμών και των μαθηματικών προτύπων που χρησιμοποιούνται, η συσχέτιση μεταξύ γεννήσεων και ΑΕΠ προκύπτει τόσο από τις καταναλωτικές δαπάνες, οι οποίες είναι αναλογικά μεγαλύτερες με βάση το πλήθος των παιδιών, όσο και από τις παρεχόμενες υπηρεσίες επαγγελματιών που σχετίζονται με την υγεία, τη βρεφική φροντίδα κ.λπ. Μελέτη για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁸ έχει υπολογίσει το κόστος ανατροφής των παιδιών στο 20-30% του προϋπολογισμού ενός άτεκνου ζευγαριού⁹. Επομένως, η αύξηση των γεννήσεων αποτελεί μοχλό οικονομικής ανάπτυξης και αιτιολογεί την αναπτυξιακή διάσταση μιας δημογραφικής πολιτικής για την αύξηση των γεννήσεων με οικονομικούς όρους.

Ωστόσο, όταν η οικογένεια ανεβαίνει σε επίπεδο ευημερίας, ενδέχεται να αποφασίσει να μην αποκτήσει παιδιά, καθώς αλλάζουν οι προτεραιότητες και η επικέντρωση στην επαγγελματική εξέλιξη, στην απόκτηση υλικών αγαθών, ή στην απόλαυση του ελεύθερου χρόνου, έρχονται στο προσκήνιο. Σε αυτή την περίπτωση, το κοινωνικό κράτος θα πρέπει να παρέμβει, ώστε να δημιουργήσει ευνοϊκότερες συνθήκες για την στήριξη της οικογένειας, προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλή διαδοχή των γενεών.

⁵ PWC Ο αντίκτυπος της υπογεννητικότητας στην οικονομική ανάπτυξη, Νοέμβριος 2018.

<https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/The-impact-of-low-fertility-rates-on-economic-growth.pdf>

⁶ Jones, C. I., & Klenow, P. J. (2016). Beyond GDP? Welfare across Countries and Time. *The American Economic Review*, 106(9), 2426-2457.

⁷ Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. Και: Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. Finance and Development-English Edition, 49(1), 53.

⁸ Letablier, M. T., Luci, A., Math, A., & Thévenon, O. (2009). The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review.

⁹ Το κόστος αυτό προέρχεται από ιατρικές, καταναλωτικές, εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δαπάνες, οι οποίες μεταφράζονται τόσο σε έσοδα για τους πάροχους προϊόντων και υπηρεσιών, όσο και σε κρατικά έσοδα (ΦΠΑ).

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΜΕΡΩΝ

α) Γεννήσεις και γονιμότητα των γενεών στην Ελλάδα

Η συρρίκνωση των γεννήσεων¹⁰ είναι γεγονός. *Τίθεται προφανώς το ερώτημα: Είναι δυνατόν να ανακοπεί η πτωτική τους πορεία και, στη συνέχεια, προοδευτικά να αυξηθούν.* Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε ότι ο αριθμός των γεννήσεων εξαρτάται βασικά από τον αριθμό των γυναικών σε αναπαραγωγική ηλικία και από τον αριθμό των παιδιών που αυτές θα αποκτήσουν. Στη χώρα μας, οι μεταβολές των δυο αυτών παραμέτρων έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μείωση των γεννήσεων μετά το 1980, γεννήσεων που στη μεγάλη πλειοψηφία τους προήλθαν από τις γυναίκες που γεννήθηκαν μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Οι γυναίκες των γενεών αυτών περιόρισαν τον αριθμό των παιδιών τους¹¹: Την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, αρνητική επίπτωση στις γεννήσεις είχε και η μείωση του αριθμού των γυναικών σε αναπαραγωγική ηλικία (500 περίπου χιλ. ανάμεσα στο 2008 αυτό και 2024). Επομένως ακόμη και αν ανακοπεί η τάση απόκτησης ολοένα και λιγότερων παιδιών στις νεότερες γενεές και, στη συνέχεια, αντιστραφεί, θα πρέπει οι γενεές αυτές να αυξήσουν σημαντικά το αριθμό των παιδιών τους (από 1,45 σε 1,8-1,9) και, στη συνέχεια, να τον σταθεροποιήσουν στα επίπεδα αυτά. *Αλλά, ακόμη και στο εξαιρετικά αισιόδοξο αυτό σενάριο (Α) που προϋποθέτει την ριζική αναστροφή του μη ιδιαίτερα ευνοϊκού περιβάλλοντος οι γεννήσεις δεν δύναται να υπερβούν κατά πολύ τις 80 χιλ. ετησίως κατά μέσο όρο (δηλ. τα 2,15 εκατομ. συνολικά το 2024-2050) και θα συνεχίσουν να είναι λιγότερες των θανάτων.* Σε αντίθετη περίπτωση (σενάριο Β), *προοδευτική αναστροφή του μη ιδιαίτερα ευνοϊκού περιβάλλοντος και αργή και περιορισμένη αύξηση της γονιμότητας των νεότερων γενεών* οι γεννήσεις πιθανότατα θα περιορισθούν σε λιγότερα από 1,9 εκατομ. (73 χιλ. ετησίως κατά μέσο όρο). Η διαφορά είναι σχετικά μικρή (+/-250χιλ.), αλλά όχι ασήμαντη, για το μέλλον, καθώς οι γεννηθέντες την περίοδο αυτή θα αποτελέσουν τους εν δυνάμει γονείς τις επόμενες δεκαετίες.

Η αναστροφή της τάσης μείωσης του αριθμού των παιδιών που αποκτούν οι νεότερες γενεές προϋποθέτει **τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που θα τους δώσει τη δυνατότητα να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούν.** Αυτή δε δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί αν το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ατεκνίας στις νεότερες γενεές δεν μειωθεί και αν, ταυτόχρονα, δεν αυξηθούν οι πιθανότητες όσων έχουν ένα πρώτο παιδί να αποκτήσουν ένα δεύτερο (και στη συνέχεια ένα τρίτο) Τα κυριότερα μέτρα που θα επιτρέψουν στα νεότερα ζευγάρια να φέρουν στον κόσμο όσα παιδιά επιθυμούν θα πρέπει να στοχεύουν: α) στη μείωση του (άμεσου ή έμμεσου) κόστους που προκύπτει από τη γέννηση και το μέγιστο τους, β) στην εναρμόνιση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή, γ) στην άρση των έμφυλων διακρίσεων στον δημόσιο και στον ιδιωτικό βίο, δ) στη λύση του στεγαστικού προβλήματος, μέσω ενός εκτεταμένου προγράμματος κοινωνικής κατοικίας, ε) στην αύξηση των διαθέσιμων εισοδημάτων, στ) στην άρση του κλίματος αβεβαιότητας/έλλειψης εμπιστοσύνης στο μέλλον και ζ) στη μερική προστασία από κινδύνους που ενδεχομένως να αντιμετωπίσουν οι νέοι μας στη διάρκεια της ενεργής ζωής τους (βλ. κοινωνική πολιτική).

β) Κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές και συσχέτιση με το δημογραφικό πρόβλημα.

Προκλήσεις στη Δημογραφική Δομή: Η Σημασία της Οικογένειας στην Κοινωνία

Η μείωση της γονιμότητας σε πολλές κοινωνίες έχει αρκετές ανησυχητικές συνέπειες. Με λιγότερα παιδιά που γεννιούνται, η προοπτική για τη χρηματοδότηση των συντάξεων και την υποστήριξη των ηλικιωμένων ασκεί πίεση στα κοινωνικά συστήματα και αυτό ενισχύεται καθώς ζούνε όλο και περισσότερα χρόνια, δημιουργώντας έτσι ανάγκες για μακροπρόθεσμη οικονομική στήριξη και υποστήριξη υγείας καθώς γερνούν.

Η μετατόπιση της απόκτησης παιδιών σε μεγαλύτερες ηλικίες είναι μια τάση που παρατηρείται, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο μέσος όρος ηλικίας των μητέρων κατά την απόκτηση του πρώτου παιδιού έχει αυξηθεί σημαντικά σε σχέση με τις δεκαετίες του παρελθόντος. Αυτό οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των αλλαγών στον τρόπο ζωής, την παράταση παραμονής στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά και τις τεχνολογικές προόδους που επιτρέπουν περισσότερες

¹⁰ (1,44 εκατομμύριο την δεκαετία 1971-80, 835 χιλ. το 2011-19, μόλις 390 χιλ. πενταετία 2020-24)

¹¹ 2,0 παιδιά στα 25,8 έτη όσες γεννήθηκαν το 1955, 1,65 στα 27,3 έτη οι γεννηθείσες το 1965, 1,56 στα 30,2 έτη όσες γεννήθηκαν το 1975, και λίγο λιγότερα από 1,5 παιδιά στα 31,5 έτη όσες γεννήθηκαν γύρω από το 1985.

επιλογές στην αναπαραγωγική τους ζωή. Αυτές οι τάσεις αντικατοπτρίζουν μια γενικότερη αλλαγή στην κοινωνία και στις αξίες της.

Αλλαγές στη Γονιμότητα και τις Επιλογές Δημογραφικής Συμπεριφοράς

Οι μεταβολές στις αξίες και στις προτιμήσεις των ανθρώπων σχετικά με τον τρόπο ζωής, όπως π.χ. η σχέση μεταξύ συντρόφων και η μεγαλύτερη σημασία στην επαγγελματική καριέρα, έχουν σημαντική επίδραση στα επίπεδα γονιμότητας.

Στη σύγχρονη εποχή υπάρχει μια μετάβαση από την προτεραιότητα στο παιδί στην προτεραιότητα του ζευγαριού. Οι άνθρωποι εστιάζουν περισσότερο στην ευτυχία και τις σχέσεις τους με το/την σύντροφο, μειώνοντας συχνά την προτεραιότητα της γονιμότητας, χαρακτηριστικό της «δεύτερης δημογραφικής μετάβασης»^{12,13,14}.

Αυτή η αλλαγή προτεραιοτήτων μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων, όπως η αύξηση της σεξουαλικής απελευθέρωσης, η εξέλιξη της σύγχρονης αντισύλληψης, και η επίδραση της επαγγελματικής επιτυχίας στις επιλογές ζωής. Όλα αυτά συνδυάζονται για να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο όπου οι άνθρωποι είναι λιγότερο πιθανό να θέλουν να αποκτήσουν παιδιά, ή να αποκτήσουν περισσότερα παιδιά.

Η κοινωνία έχει εξελιχθεί προς μια κατεύθυνση όπου η δημογραφική συμπεριφορά, όπως η γονιμότητα και ο γάμος, δεν επιβάλλεται πλέον από παραδοσιακούς κοινωνικούς κανόνες και αξίες. Αυτή η αλλαγή έχει επιτρέψει μια πιο ευέλικτη προσέγγιση στις επιλογές δημογραφικής συμπεριφοράς¹⁵.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τις σημαντικές κοινωνικές αλλαγές, ώστε να αντιληφθούμε καλύτερα την εξέλιξη της οικογένειας του γάμου και της γονιμότητας. Αυτές οι αλλαγές συνδέονται με διάφορες πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ζωής. Αναφέρονται σε ορισμένα κύρια στοιχεία¹⁶:

- **Ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι τους:** Αυξημένος αριθμός ανθρώπων που ζουν ανεξάρτητα, ή ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι τους.
- **Μείωση της γονιμότητας και αλλαγές στο χρονισμό της απόκτησης παιδιών:** Μειωμένος αριθμός παιδιών, αναβολή ή αλλαγές στο χρόνο που αποκτούνται παιδιά.
- **Αλλαγές στις σχέσεις και την οικογένεια:** Προ-συζυγική (εκτός γάμου) συμβίωση, υψηλά ποσοστά διάλυσης σχέσεων, αύξηση ανθρώπων που δεν παντρεύονται και δεν έχουν παιδιά.
- **Μετάβαση σε νέα μοντέλα οικογένειας:** Από την εκτεταμένη οικογένεια σε πυρηνικά, ή μονογονεϊκά νοικοκυριά.

Επίδραση στην Οικογενειακή Ζωή και τη Γονιμότητα

Η αλλαγή των στερεοτύπων και η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των γυναικών έχει αλλάξει τη δυναμική στις σχέσεις μεταξύ φύλων. Επίσης η είσοδος στην αγορά εργασίας και η μείωση των ανισοτήτων σε βάρος των γυναικών έχουν δώσει στις γυναίκες μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία, πράγμα που έχει επιπτώσεις στις επιλογές τους σχετικά με τον γάμο, τη γονιμότητα και την οικογενειακή ζωή.

Ταυτόχρονα, η αύξηση του κόστους φροντίδας και ανατροφής των παιδιών έχει δημιουργήσει μια πραγματικότητα όπου οι άνθρωποι λαμβάνουν οικονομικά ορθολογικές αποφάσεις πριν αποφασίσουν να αποκτήσουν παιδιά. Το σκεπτικό αυτό επηρεάζει αναπόφευκτα τις αποφάσεις σε σχέση με το αν, τότε και πόσα παιδιά θέλουν να αποκτήσουν.

Οι τάσεις αυτές έχουν παρατηρηθεί σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στη σύγχρονη αναπαραγωγική συμπεριφορά. Ειδικότερα παρατηρείται αναβολή της απόφασης για απόκτηση

¹² R Lesthaeghe, D van de Kaa, Twee demografische transitie? [Two demographic transitions?]. Bevolking-Groei en Krimp, Mens en Maatschappij, eds R Lesthaeghe, D van de Kaa (Van Loghum Slaterus, Deventer, The Netherlands), pp. 9–24, Dutch. (1986).

¹³ Ron Lesthaeghe. "The "Second Demographic Transition": A Conceptual Map for the Understanding of Late Modern Demographic Developments in Fertility and Family formation." (2011) Volumes per year: 1</p>

¹⁴ Van de Kaa, D.J., (2002). The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan

¹⁵ Lesthaeghe R. The unfolding story of the second demographic transition. Popul Dev Rev. 2010;36(2):211-51.

¹⁶ Eurostat (2017), People in the EU - statistics on household and family structures, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures.

παιδιών σε μελλοντικό χρόνο καθώς δίνεται προτεραιότητα στην μόρφωση και στην επαγγελματική εξέλιξη, αύξηση της ηλικίας σύναψης πρώτου γάμου αλλά και αύξηση της συχνότητας ελεύθερης εκτός γάμου συμβίωσης καθώς και αλλαγές στη συμπεριφορά αντισύλληψης με τη χρήση των σύγχρονων μεθόδων αντισύλληψης.

Αλλαγές στις Οικογενειακές Δομές και Οικονομική Ανεξαρτησία

Η μείωση των κοινωνικών πιέσεων για παραδοσιακές μορφές οικογενειακής δομής έχουν κάνει την επιλογή της σύνδεσης με συμβίωση πιο ελκυστική. Κάτι τέτοιο δημιουργεί προκλήσεις στη διαχείριση των οικογενειακών σχέσεων, όπου η απουσία συμβατικών δεσμών δυσκολεύει την προγραμματισμένη και σταθερή διαχείριση του μέλλοντος ενός ζευγαριού. Επιπλέον η αποφυγή των δεσμεύσεων επιτρέπει στους ανθρώπους να επικεντρώνονται σε πιο "ελαστικές" επενδύσεις, όπως η εκπαίδευση και η επαγγελματική σταδιοδρομία¹⁷.

Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τις αλλαγές στη γονιμότητα και την οικογενειακή συμπεριφορά καθώς οι προσωπικές επιλογές και οι προτιμήσεις επηρεάζονται από το περιβάλλον και τις κοινωνικές παροχές. Για παράδειγμα η αύξηση των γεννήσεων μεταξύ των πιο μορφωμένων γυναικών σε χώρες, όπως αυτές της Σκανδιναβίας, μας δείχνει ότι οι συνθήκες σε αυτές τις κοινωνίες και για αυτές τις γυναίκες είναι ευνοϊκές, όσον αφορά την πραγματοποίηση των προτιμήσεών τους¹⁸.

Οικονομική Αβεβαιότητα και Αλλαγές στις Οικογενειακές Επιλογές: Προσαρμογή σε Κοινωνικούς Κινδύνους και Περιορισμένες Επιλογές

Η οικονομική αβεβαιότητα είναι ένας παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις ενός ζευγαριού για τη δημιουργία οικογένειας. Οι περιορισμένες οικονομικές και επαγγελματικές επιλογές συχνά ωθούν τους νέους σε επιλογές που εξυπηρετούν την άμεση επιβίωσή τους και επομένως η απόκτηση παιδιών έρχεται σε δεύτερη μοίρα.

Αυτή η προσέγγιση δείχνει ότι η γονιμότητα και η οικογενειακή συμπεριφορά είναι πολυποίκιλες και περίπλοκες, επηρεαζόμενες από πολλούς παράγοντες, όπως οι πολιτισμικές αλλαγές, οι αξίες, οι κοινωνικές προσδοκίες και οι προσωπικές προτιμήσεις που επηρεάζουν τη γονιμότητα και τον τρόπο οργάνωσης της οικογενειακής ζωής. Η οικονομική στασιμότητα και η αβεβαιότητα σχετικά με την εργασία μπορούν να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις αποφάσεις σχετικά με τη δημιουργία οικογένειας. Το άγχος και η ανησυχία που προκαλεί η ανεργία, ή η ανασφάλεια στην απασχόληση, μπορεί να οδηγήσει ανθρώπους να αποφεύγουν δεσμεύσεις, όπως ο επίσημος γάμος και τα παιδιά^{19,20}.

Η οικονομική ανασφάλεια έχει συνέπειες σε πολλούς τομείς της ζωής που σχετίζονται με την γονιμότητα όπως:

- Ισορροπία μεταξύ εργασίας και οικογενειακής ζωής: Οι δυσκολίες στην εύρεση σταθερής και καλά αμειβόμενης εργασίας δυσκολεύουν την ισορροπία μεταξύ εργασιακής και οικογενειακής ζωής.
- Κίνδυνος φτώχειας: Η ανασφάλεια αυξάνει τον κίνδυνο φτώχειας και επομένως την απόφαση για την απόκτηση παιδιών.
- Έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης.

Η οικονομική αβεβαιότητα και οι περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες καθιστούν δύσκολη την ανατροφή παιδιών και οδηγούν σε περιορισμό του αριθμού των παιδιών. Επίσης, η αβεβαιότητα που προκύπτει από την αστάθεια του νομικού πλαισίου των δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών, δημιουργεί ένα συναίσθημα ανασχεσης, καθώς η απόφαση του γάμου και της τεκνογονίας έχουν μεσο-μακροπρόθεσμο

¹⁷ Becker, G. S. (1991). A treaties on the family. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

¹⁸ Αυτή είναι πράγματι μία ένδειξη η οποία αναδεικνύεται στη μελέτη των Gupta και Smith (2002).

¹⁹ Sobotka T. Is Lowest-Low Fertility in Europe Explained by the Postponement of Childbearing? Population and Development Review. 2004; 30:195–220.

²⁰ Sobotka, T. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. Population and Development Review, 37(2), 267-306.

ορίζοντα, κάτι που απαιτεί δημιουργία αισθήματος εμπιστοσύνης ότι τα μέτρα πολιτικής για την δημογραφία και την οικογένεια θα είναι σταθερά, θα έχουν συνέχεια και θα βαίνουν βελτιούμενα.

Οι καταργήσεις μέτρων δημογραφικής πολιτικής, π.χ. η κατάργηση του μειωμένου φορολογητέου εισοδήματος, βάσει πλήθους παιδιών για όλες τις οικογένειες, η κατάργηση επιδομάτων τριτέκνων και πολυτέκνων κ.λπ., συντέιναν οπωσδήποτε στη δημιουργία αρνητικού αισθήματος εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος στον τομέα αυτό. Η συμβολική επίδραση των πολιτικών μέτρων δεν περιορίζεται μόνο στις πρακτικές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων. Επηρεάζει επίσης τον τρόπο που οι πολίτες αντιλαμβάνονται και ερμηνεύουν τα μέτρα αυτά, με αποτέλεσμα την προσαρμογή των αποφάσεών τους στο εκάστοτε πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό, η νομοθέτηση, ή η κατάργηση μέτρων, υπέρ της οικογένειας και της τεκνοποίησης διαμορφώνει το ατομικό και συλλογικό αίσθημα ασφάλειας, ευημερίας και εμπιστοσύνης στο κράτος και στη νομοθετική προστασία της οικογένειας. Σε περίπτωση που αντιλαμβάνονται ότι η νομοθεσία δεν ευνοεί επαρκώς τις ενδεχόμενες αποφάσεις τους, ο φόβος της ανασφάλειας και της αβεβαιότητας αναστέλλει την απόφαση τεκνοποίησης^{21, 22, 23, 24}.

Ορισμένοι από τους κυριότερους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση ενός τοκετού είναι το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού, η δαπάνη ενός τοκετού, καθώς και η προσβασιμότητα στο σύστημα υγείας,²⁵ το εργασιακό περιβάλλον, η ανεργία, αλλά και το κόστος ανατροφής των παιδιών. Γεγονός είναι ότι στην Ελλάδα όλα τα στοιχεία συνηγορούν στην απόδειξη μιας διαχρονικής αναποτελεσματικότητας του κοινωνικού κράτους, δημιουργώντας γενικότερες συνθήκες ανασφάλειας.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η χώρα σημειώνει το υψηλότερο ποσοστό στον δείκτη υλικής και κοινωνικής υστέρησης²⁶, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των νέων, το 3^ο υψηλότερο ποσοστό στους δείκτες κινδύνου φτώχειας, ή κοινωνικού αποκλεισμού²⁷, όπως και στους «νέους εκτός εκπαίδευσης, κατάρτισης και απασχόλησης»²⁸ και παιδικής φτώχειας μετά τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, με τον μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού να αφορά σε γυναίκες και νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά,²⁹ καθώς και ένα από τα πέντε υψηλότερα ποσοστά φτώχειας των εργαζομένων,³⁰ με συνέπεια τη μειωμένη ικανότητα των γονέων να παρέχουν στα παιδιά τους τη φροντίδα που χρειάζονται.

Ο δείκτης του κινδύνου σχετικής φτώχειας, επίσης, αυξήθηκε στο 19,6% από 17,7% που είχε καταγραφεί για τα εισοδήματα του 2019 (EU-SILC 2020), με τον κίνδυνο σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα να παραμένει πάνω από το μέσο όρο της ΕΕ-27 (16,8%) και να είναι ο όγδοος υψηλότερος στην ΕΕ-27, ενώ η Ελλάδα εμφάνιζε το 2020 τον τρίτο υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, μεταξύ των χωρών της ΕΕ-27 (ο μέσος όρος ήταν 21,7% στις χώρες της ΕΕ-27).

Και οι δείκτες εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα εμφανίζουν σημαντική επιδείνωση το 2020, με την περαιτέρω εξέταση των στοιχείων της EU-SILC 2021 να αναδεικνύει την ανάγκη καλύτερης στόχευσης της κοινωνικής πολιτικής, καθώς υπάρχουν συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες που αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, μεταξύ των οποίων οι άνεργοι (45,4%), οι οικονομικά μη ενεργοί εκτός συνταξιούχων (27,3%), τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά (23,6%) και τα παιδιά ηλικίας έως 17 ετών (23,7%).

Επιπλέον, παρόλο που η χώρα σημείωσε μεγάλη βελτίωση στον τομέα των υπηρεσιών φροντίδας (+ 23,9 βαθμοί από το 2020),³¹ είναι σημαντικό να αναφερθεί πως ένας από τους κυριότερους λόγους καθυστερημένης τεκνοποίησης αποτελεί το δυσμενές εργασιακό περιβάλλον για τους εργαζόμενους γονείς, τουλάχιστον σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Ισότητας των

²¹ McDonald, P. (2007a). Low Fertility and Policy. Ageing Horizons, Issue, 7, 22–27.

²² McDonald, P. (2007b). Time for Action: Public Policies to revert low fertility. Pharmaceuticals Policy and Law, 9, 237-243.

²³ Neyer, G. (2006). Neyer, G. (2006). Family policies and fertility in Europe: Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies (MPIDR Working Paper WP 2006–010, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research). Retrieved from <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>

²⁴ Neyer, G. & Andersson, G. (2008). Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? Stockholm Research Reports in Demography, 34(4), 699-724.

²⁵ Ο.π.

²⁶ [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDSD05\\$DV_1166/default/bar?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_MDSD05$DV_1166/default/bar?lang=en)

²⁷ [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01\\$DV_1161/default/bar?lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_PEPS01$DV_1161/default/bar?lang=en)

²⁸ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsi_neet_a/default/bar?lang=en

²⁹ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion&oldid=584082

³⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesov110/default/bar?lang=en>

³¹ <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023/EL>

Φύλων, το 71% των Ελληνίδων δικαιούνται γονική άδεια, σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που είναι 90%. Οι περιορισμοί ισχύουν ιδιαίτερα για όσους είναι αυτοαπασχολούμενοι.

Επαγγελματική Ζωή και Μητρότητα: Πολιτικές, Προσδοκίες και Κοινωνικές Δομές στην Επίτευξη Ισορροπίας

Η συμφιλίωση της επαγγελματικής ζωής με τη δημιουργία οικογένειας είναι το ζητούμενο για τις εργαζόμενες γυναίκες. Ορισμένες χώρες έχουν αναπτύξει πολιτικές που υποστηρίζουν τη γυναικεία απασχόληση και τη μητρότητα, ενθαρρύνοντας τη συμφιλίωση των δύο ρόλων. Σε ορισμένες περιοχές, όπως οι Σκανδιναβικές χώρες, υπάρχουν υποδομές που διευκολύνουν τη γυναικεία επαγγελματική πορεία ακόμη και μετά τη γέννηση παιδιών. Σε αντίθεση, σε ορισμένες χώρες της Νότιας Ευρώπης, υπάρχουν ακόμα δυσκολίες στην συμφιλίωση αυτών των δύο ρόλων.

Η αναβολή της μητρότητας συνδέεται και με τον κοινωνικό πολιτισμό, τις παραδόσεις και τις προσδοκίες που υπάρχουν σε κάθε περιοχή. Σε κοινωνίες όπου η γυναίκα εξακολουθεί να φέρει μεγαλύτερο βάρος των οικιακών ευθυνών, οι γυναίκες συχνά βρίσκουν δυσκολίες στην εύρεση ισορροπίας μεταξύ εργασίας και οικογένειας.

Οι κοινωνικές δομές που υποστηρίζουν τη συμφιλίωση των δύο ρόλων μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις των γυναικών σχετικά με τη μητρότητα και την επαγγελματική τους πορεία. Η επιλογή για απόκτηση παιδιών μπορεί να συνδυαστεί με τη συνέχιση της καριέρας και οι πολιτικές που υποστηρίζουν αυτήν τη συμφιλίωση μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο σε αυτήν τη διαδικασία.

Εμπειρικά δεδομένα από την Ισπανία, εξηγούν ότι ο συνολικός αντίκτυπος της μόνιμης απασχόλησης σχετικά με την απόφαση τεκνοποίησης είναι θετικός. Το κόστος καριέρας έχει μεγάλη σημασία κυρίως για τους άνδρες, ενώ οι πολιτικές προώθησης της ισορροπίας εργασίας και οικογένειας μπορεί να περιορίσουν το κόστος και τις συνολικές οικονομικές απώλειες από την απόκτηση ενός παιδιού.

Ωστόσο, παρά την σημασία τους, οι αυξημένες δυνατότητες εργασίας των γυναικών και οι οικονομικές παράμετροι κόστους-οφέλους δεν εξηγούν πλήρως τις αλλαγές στη γονιμότητα.

γ) Ο ρόλος των εμπλεκόμενων μερών

Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας

Το σύνολο σχεδόν των δημόσιων πολιτικών (φορολογία, υγεία, ενέργεια, παιδεία, εργασία, κοινωνική ασφάλιση, βρεφική - παιδική φροντίδα και φροντίδα ηλικιωμένων) έχει αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής της οικογένειας και στο κόστος ζωής της, με άμεσο ορατό αποτύπωμα στην υπογεννητικότητα. Η αναστροφή της δημογραφικής πορείας της χώρας προϋποθέτει νομοθέτηση με βάση ρήτρα δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής (family mainstreaming), δηλαδή ένταξη σε κάθε δημόσια πολιτική της λογικής εξυπηρέτησης της οικογένειας με παιδιά και των προϋποθέσεων για την απόκτηση παιδιών. Το ρόλο του θεματοφύλακα στην διασφάλιση της νομοθέτησης κάθε δημόσιας πολιτικής με γνώμονα τη δημογραφική και οικογενειακή πολιτική πρέπει να τον αναλάβει θεσμικά το νέο Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. Η υλοποίηση του ρόλου του ως «Υπουργείου-πυλώνα για την αντιμετώπιση του δημογραφικού» προϋποθέτει την υιοθέτηση μιας συγκροτημένης δημογραφικής πολιτικής και, στην συνέχεια, τη δημιουργία μιας επιτελικής δομής για την παρακολούθηση των εξελίξεων και την λήψη μέτρων /συντονισμό των δράσεων /αξιολόγηση των αποτελεσμάτων. Η μελέτη του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών³² είχε προτείνει για το σκοπό αυτό και τη δημιουργία Γραφείου Δημογραφικής Πολιτικής στη Βουλή (ΓΔΠΒ) στα πρότυπα του Γραφείου Προϋπολογισμού του Κράτους με σκοπό να αναλύει, παρακολουθεί και αξιολογεί τη δημογραφική κατάσταση της χώρας, καθώς και τα μέτρα δημογραφικής πολιτικής.

³² Μπαλούρδος Δ., Δεμερτζής Ν., Πιερράκος Γ., Κικίλιας Η. (2019), Η χαμηλή γονιμότητα στην Ελλάδα, δημογραφική κρίση και πολιτικές ενίσχυσης της οικογένειας. www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2019/01/ekke_family_policies.pdf

Εκκλησία της Ελλάδος

Η Εκκλησία της Ελλάδος έχει παίξει ρόλο στην στήριξη των οικογενειών με παιδιά ή/και ενίσχυση της τάσης για απόκτηση παιδιών τόσο με την προβολή του θεσμού της οικογένειας και προτύπων θετικής γονεϊκότητας, όσο και με πρακτικά μέτρα, όπως το επίδομα για την απόκτηση τρίτου παιδιού από χριστιανούς γονείς στους νομούς της Θράκης, όσο και με χρηματικά και άλλα υλικά βοηθήματα σε άπορες, πολύτεκνες και άλλες οικογένειες.

Η Εκκλησία της Ελλάδος θεωρεί ότι και η Ελληνική Πολιτεία από την πλευρά της οφείλει να ασχοληθεί όλως ιδιαιτέρως και επισταμένως με το δημογραφικό και την υπογεννητικότητα και να δώσει κίνητρα στους νέους γονείς και τις πολύτεκνες οικογένειες, προκειμένου να αντιμετωπισθούν πρακτικές δυσκολίες και ποικίλα προσκόμματα.

Ιδιωτικός τομέας

Ο ιδιωτικός τομέας που απασχολεί πλήθος εργαζομένων έχει σημαντικό ρόλο να παίξει στον σχεδιασμό και την εφαρμογή δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών. Τα τελευταία χρόνια έχουν συμφωνηθεί κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας στις οποίες υπάρχουν όροι στήριξης των οικογενειών με παιδιά, οι οποίοι είναι ορισμένες φορές πιο ευνοϊκοί από τη γενική νομοθεσία.

Σημαντική επομένως είναι η περαιτέρω ενίσχυση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας στην κατεύθυνση νέων μέτρων δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής. Άλλες καλές πρακτικές που έχουν παρατηρηθεί από εργοδότες περιλαμβάνουν διευκολύνσεις στο ωράριο εργασίας κατόπιν αιτήματος του εργαζόμενου γονέα, ειδικοί χώροι θηλασμού και κατάψυξης του μητρικού γάλακτος.

Μια επίσης καλή προσπάθεια του κράτους που προϋποθέτει την ενεργό στήριξη από την πλευρά των εργοδοτών αποτελεί η χρηματοδότηση από πλευράς του Υπουργείου δημιουργίας και λειτουργίας χώρων βρεφικής και παιδικής φροντίδας μέσα στις επιχειρήσεις. Το πρόγραμμα θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά στη χώρα μας με το νόμο 4921/2022 «Δουλειές Ξανά». Υλοποιείται με πόρους του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και χρηματοδοτεί τις επιχειρήσεις και για τη στελέχωση του χώρου με έναν ή δύο βρεφονηπιοκόμους για χρονικό διάστημα δύο ετών, με την υποχρέωση διατήρησης του χώρου και των θέσεων του προσωπικού για άλλα δύο χρόνια μετά τη λήξη της περιόδου χρηματοδότησης.

Πέραν αυτών, ρόλος για τον ιδιωτικό τομέα εντοπίζεται και στην περιοχή της επαγγελματικής ασφάλισης, του τρίτου πυλώνα της κοινωνικής ασφάλισης, όπου οι μεσαίες και μεγάλες, κυρίως, επιχειρήσεις μπορούν να παίξουν ρόλο της κοινωνικής ασφάλεια των εργαζομένων, μέσω της δημιουργίας επαγγελματικών ταμείων για τους εργαζομένους, στα οποία θα συνεισφέρουν και οι εργοδότες.

Ενδεικτικά στο σημείο αυτό αναφέρουμε ορισμένες αξιοσημείωτες πρωτοβουλίες του ιδιωτικού τομέα, οι οποίες πρέπει να αποτελέσουν καλές πρακτικές προς μίμηση όπως π.χ. η χορήγηση 15ου μισθού σε όλους τους πολύτεκνους εργαζομένους γονείς, η στήριξη οικογενειών σε ακριτικά και απομακρυσμένα σημεία της χώρας, τραπεζοασφαλιστικά προϊόντα με κοινωνική στόχευση και προνομιακούς όρους σε οικογένειες που θα αποκτήσουν / απέκτησαν παιδί, η θετική αντιμετώπιση δανειοληπτών με πολλά παιδιά, επιπρόσθετο ποσό ανά μήνα, για χρονικό διάστημα 12 μηνών μετά τη γέννηση παιδιού ή εφάπαξ παροχή για γέννηση ή υιοθεσία τέκνου.

3. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

α) Η χρησιμότητα των δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών

Οι προνοιακές πολιτικές έχουν στόχο της καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και αφορούν στους οικονομικά ασθενέστερους πολίτες/ οικογένειες. Οι δημογραφικές πολιτικές από την πλευρά τους, εκτός των άλλων, έχουν σαν στόχο και την αύξηση του αριθμού των παιδιών που κατά μέσο όρο αποκτούν στη διάρκεια της αναπαραγωγικής τους ζωής οι διαδοχικές γενεές (και, ειδικότερα, την απόκτηση του αριθμού εκείνου των παιδιών που επιθυμούν, που στη χώρα μας υπολείπεται σημαντικά αυτών που εντέλει αποκτούν), στόχος που αν επιτευχθεί οδηγεί και στην αύξηση των γεννήσεων.

Οι πολιτικές στήριξης της οικογένειας πρέπει να στοχεύουν στην αξιοπρεπή διαβίωση, στην μείωση των οικονομικών ανισοτήτων που προκύπτουν από τον αριθμό των παιδιών και στην αποφυγή της φτωχοποίησης εξαιτίας του κόστους των παιδιών. Είναι προφανές ότι η έλλειψη δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών οδηγούν σε συνεχή αύξηση των αναγκών για προνοιακού χαρακτήρα πολιτικές και, ταυτόχρονα, η πρόληψη των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού απαιτεί την ισχυροποίηση των δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών. Η επιβολή εισοδηματικών, ή άλλων περιουσιακών κριτηρίων, στις προνοιακές πολιτικές προκύπτει από την ίδια τη φύση τους, αλλά η χρήση τους σε δημογραφικές και οικογενειακές πολιτικές διαστρεβλώνει τη φύση των πολιτικών αυτών σε σημείο που συχνά τις εξουδετερώνει και τις μετατρέπει ξανά σε προνοιακές πολιτικές.

β) Κατηγορίες πολιτικών σχετικά με την οικογένεια και τη δημογραφία

Οι πολιτικές που ασκούνται σήμερα στην Ελλάδα από το Κράτος και σχετίζονται με την οικογένεια και το παιδί συνοψίζονται στα ακόλουθα, κυρίως, μέτρα:

- Επίδομα γέννησης σε κάθε γέννηση, κλιμακούμενο βάσει του πλήθους παιδιών,
- Επίδομα τέκνων/οικογενειακό στον δημόσιο και στον διευρυμένο δημόσιο τομέα ως και στις Συλλογικές Συμβάσεις του Ιδιωτικού τομέα,
- Έκπτωση φόρου βάσει πλήθους παιδιών, αλλά με σαφή έμφαση σε εισοδήματα ως 30.000€
- Άδειες τοκετού, μητρότητας, πατρότητας, κ.λπ.
- Προνοιακού χαρακτήρα μέτρα με εισοδηματικά / περιουσιακά κριτήρια:
  - ο Επίδομα παιδιού: προνοιακό μέτρο, με εισοδηματικά κριτήρια
  - ο Προγράμματα κοινωνικής στέγασης ('Σπίτι μου', 'Καλυψώ'), Επίδομα στέγασης, ενοικίου κ.λπ.
  - ο Κοινωνικά Οικιακά Τιμολόγια ηλεκτρικού ρεύματος
  - ο Άλλες έκτακτες ενισχύσεις
- Ειδική κατηγορία τριτέκνων, πολυτέκνων και αναπήρων στις προσλήψεις στο Δημόσιο μέσω ΑΣΕΠ, αλλά με εξαίρεση του τομέα της Παιδείας και της Υγείας.
- Βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί.

γ) Το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής στις πολιτικές κρατικής στήριξης

Η ενίσχυση της εργαζόμενης γυναίκας θεωρήθηκε για αρκετά χρόνια ως απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση παιδιών στην οικογένεια, με αποτέλεσμα να θεωρούνται ως φιλο-οικογενειακές οι πολιτικές που προωθούν την ένταξη της γυναίκας / μητέρας στην εργασιακή ζωή. Όμως, η ένταξη της γυναίκας από νωρίς στον εργασιακό βίο δεν σχετίζεται απαραίτητα με την προδιάθεση για απόκτηση παιδιών. Η συμμετοχή γυναικών στην αγορά εργασίας και στην εκπαίδευση έχει ήπια αρνητική συσχέτιση με την γονιμότητα³³. Και εδώ βρίσκεται ένα κρίσιμο ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπισθεί νομοθετικά: *το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής*.

Για παράδειγμα αναφέρεται η περίπτωση της Φινλανδίας όπου: "Η αρχή της ελευθερίας επιλογής σε θέματα παιδικής μέριμνας αποτελεί κεντρικό στοιχείο της φινλανδικής οικογενειακής πολιτικής από τη δεκαετία του 1980 και είναι κάτι που κάνει τη χώρα μοναδική σε διεθνή σύγκριση. Αφενός, αυτή η αρχή έχει εκδηλωθεί ως νομοθετημένο δικαίωμα των γονέων, ιδίως των μητέρων, να επιλέγουν αμειβόμενη εργασία που υποστηρίζεται από τη χρήση της δημόσιας παιδικής μέριμνας. Από την άλλη πλευρά, έχει επίσης δώσει σε γονείς με παιδιά κάτω των τριών ετών το δικαίωμα να παραμείνουν στο σπίτι με τα παιδιά τους και να λαμβάνουν επίδομα κατ'οίκον φροντίδας παιδιού κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αυτός ο δυϊσμός ήταν ευρέως δημοφιλής μεταξύ των γονέων και έχει επίσης θεωρηθεί από τα περισσότερα κόμματα ως κάτι που είναι καλό για τις οικογένειες³⁴.

³³ όπως έδειξε ανάλυση στοιχείων που παρουσίασε ο Καθηγητής Νίκος Χριστοδουλάκης σε ημερίδα του Πανεπιστημίου Πειραιά (Δεκέμβριος 2023) για την γήρανση του πληθυσμού.

³⁴ Nyby, J., Nygård, M., Autto, J., & Kuisma, M. (2017). Freedom of choice, gender equality, or employment promotion? Finnish party positions on childcare in the light of election manifestos 2015. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 39(3), 279-297, DOI: 10.1080/09649069.2017.1345440

4. ΔΕΚΑΤΡΕΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Είναι αναγκαίο να συνδυαστούν δημογραφικές και οικογενειακές πολιτικές που επικεντρώνονται τόσο στην υποστήριξη των οικογενειών όσο και στη δημιουργία κινήτρων για τους νέους γονείς ώστε να μπορέσουν να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούν, καθώς αποτελούν κομβικά σημεία για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του προβλήματος της δημογραφικής ανάπτυξης.

Περίληπτικός πίνακας με προτάσεις δημογραφικής και οικογενειακής πολιτικής:

<p>Sleebos, J. (2003)³⁵</p> <p>1) Άμεσες πολιτικές για τη γονιμότητα (κίνητρα για τεκνοποίηση):</p> <ul style="list-style-type: none"> • φορολογικές απαλλαγές • χρηματικές μεταβιβάσεις. • πρόσβαση σε δημόσια στέγαση • επιδοτούμενες υπηρεσίες (εκπαίδευσης, ιατρικές, συγκοινωνίας, αναψυχής: αθλητικές, ψυχαγωγικές, κλπ) για παιδιά • φορολογικά κίνητρα που σχετίζονται με την παρουσία και τον αριθμό των παιδιών, που έχουν λιγότερο κόστος σχετικά με τις άμεσες χρηματικές μεταβιβάσεις. <p>2) Έμμεσες πολιτικές:</p> <ul style="list-style-type: none"> • αύξηση απασχόλησης γυναικών, δύο εργαζόμενοι ανά οικογένεια • εξισορρόπηση εργασιακής και οικογενειακής ζωής • ισότητα φύλων στην οικογένεια και στην κοινωνία • ευρεία κοινωνική υποστήριξη και στην ανατροφή των παιδιών.	<p>Jenson (2008)³⁶</p> <p>Πολιτικές για την αντιμετώπιση των κοινωνικών κινδύνων:</p> <ul style="list-style-type: none"> α) υπηρεσίες για οικογένειες με παιδιά, β) πολιτικές ενεργούς αγοράς εργασίας και γ) υπηρεσίες για ηλικιωμένους και άτομα με αναπηρία	<p>Thévenon (2011)³⁷</p> <p>μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, οι πολιτικές για την οικογένεια έχουν έξι κοινούς στόχους:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Μείωση φτώχειας και εισοδηματική υποστήριξη 2. Άμεση αποζημίωση για το κόστος ανατροφής παιδιών 3. Προώθηση της απασχόλησης, ειδικά για γυναίκες 4. Ουσιαστική ισότητα των φύλων 5. Υποστήριξη ανάπτυξης για την πρόωπη παιδική ηλικία, και 6. Αύξηση γονιμότητας/γεννητικότητας
--	--	--

Η δημιουργία ενός αισθήματος ασφάλειας για τα παιδιά είναι ουσιώδης προϋπόθεση υγιούς συναισθηματικής τους ανάπτυξης και δημιουργίας θετικής προδιάθεσης, ώστε να επιθυμούν να γίνουν γονείς μετά την ενηλικίωσή τους. Ταυτόχρονα, η ελάφρυνση του βάρους για τους γονείς, όσον αφορά το κόστος ανατροφής των παιδιών, παίζει επίσης καθοριστικό ρόλο. Η θετική γονική υποστήριξη συμπεριλαμβάνει την υποστήριξη της μητρότητας και της πατρότητας. Πολιτικές που παρέχουν στέγη, τροφή, ένδυση, καθώς και μέτρα που μειώνουν το χάσμα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού είναι ουσιαστικά για να ενισχυθεί η οικογενειακή ευημερία. Συνολικά, η προώθηση τέτοιων πρακτικών και πολιτικών μπορεί να ενισχύσει το κοινωνικό κλίμα προς μια πιο υποστηρικτική προσέγγιση έναντι της οικογενειακής ζωής, ενθαρρύνοντας τους ανθρώπους να δημιουργήσουν οικογένειες και να αναλάβουν τον ρόλο των γονέων με αυτοπεποίθηση και υποστήριξη.

³⁵ Sleebos, J. (2003), "Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses", *OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers*, No. 15, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/568477207883>.

³⁶ Jenson, J. (2008). Writing women out, folding gender in: The European Union "modernises" social policy. *Social politics*, 15(2), 131-153.

Thévenon, O. (2011). Family policies in OECD countries: A comparative analysis. *Population and development review*, 37(1), 57-87.

Τέλος, στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί και το ζήτημα της υιοθεσίας, καθώς παρά τις όποιες βελτιώσεις έχουν γίνει τα τελευταία έτη στη διαδικασία, η κατάσταση εξακολουθητικά επιδέχεται πολλών βελτιώσεων.

Οι προτάσεις της Ο.Κ.Ε. ομαδοποιούνται στις ακόλουθες κατηγορίες:

A) Ενίσχυση της γονιμότητας των γενεών, των γεννήσεων και στήριξης της οικογένειας με οικονομικά μέτρα

Η φορολογική πολιτική της Ελλάδας έχει χαρακτηριστεί ως μη φιλική προς την οικογένεια με παιδιά^{38,39} με αποτέλεσμα η Ελλάδα να έχει την 4η υψηλότερη φορολόγηση εργαζομένων με παιδιά ανάμεσα στις 36 χώρες του ΟΟΣΑ.⁴⁰

Η μη φιλική προς την οικογένεια φορολογική πολιτική⁴¹ έχει ως αποτέλεσμα τον αυξημένο κίνδυνο φτώχειας για τις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες, όπως αποτυπώνεται και στα Δελτία Τύπου της ΕΛ.ΣΤΑΤ.

Προτείνονται τα κάτωθι μέτρα:

- Εξαίρεση από το φορολογητέο εισόδημα του ποσού που αντιστοιχεί στο ετήσιο εισόδημα ορίου φτώχειας, όπως υπολογίζεται κάθε χρόνο από την ΕΛ.ΣΤΑΤ., στο οποίο λαμβάνεται υπόψη το πλήθος και η ηλικία των παιδιών,
- Φορολόγηση του υπόλοιπου εισοδήματος (αφού έχει εξαιρεθεί το εισόδημα ορίου φτώχειας) με κλίμακες που θα ορίζονται επί του κατά κεφαλήν εισοδήματος του συνόλου των προστατευόμενων μελών της οικογένειας – πολύ καλό παράδειγμα το Γαλλικό φορολογικό σύστημα που είναι στη λογική αυτή,
- Μείωση του ΕΝΦΙΑ με βάση το πλήθος των παιδιών και των αναγκών αξιοπρεπούς διαβίωσής τους.

Τα ανωτέρω μέτρα είναι απολύτως αναγκαία προκειμένου να εφαρμόζεται το πνεύμα και η ουσία της Συνταγματικής διατύπωσης του άρθρου 4: «5. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.»

Επίσης, σε περιπτώσεις γυναικών που φροντίζουν παιδιά και δεν εργάζονται το εισόδημα του συζύγου θα πρέπει να επιμερίζεται στους δύο συζύγους ώστε να φορολογείται ως δύο επιμέρους εισοδήματα και όχι στο σύνολό του. Με τον τρόπο αυτό θα υλοποιείται το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής στην παιδική φροντίδα, και η δικαιότερη κατανομή του φορολογικού βάρους στις οικογένειες με παιδιά. Προτείνεται η υιοθέτηση της δέσμης μέτρων που περιλαμβάνονται στην κοινή πρόταση⁴² Οικονομικού Επιμελητηρίου Ελλάδος και Ανωτάτης Συνομοσπονδίας Πολυτέκνων Ελλάδος «για την φορολογική και οικονομική πολιτική με ισχυρή δημογραφική διάσταση».

B) γήρανση, μακροχρόνια φροντίδα, ποιότητα ζωής και ευημερία

Ενίσχυση του δυναμικού κλάδου της λεγόμενης «λευκής οικονομίας» (white economy):⁴³ Σε μια γερασμένη χώρα, όπως η Ελλάδα, οποιαδήποτε αύξηση της ευημερίας και της συνδεδεμένης με αυτήν οικονομίας είναι πιθανό να έχει αντίκτυπο τόσο κοινωνικής, όσο και οικονομικής φύσης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ιταλίας, μιας χώρας με παρόμοιες συνθήκες γήρανσης αλλά και ανεργίας των νέων με την Ελλάδα, όπου

³⁸ Μελέτη του διεθνούς ιδρύματος Tax Foundation.

³⁹ Επίσης, το ίδιο διεθνές ίδρυμα διενήργησε έρευνα χρησιμοποιώντας ως τρόπο μέτρησης της στοχευμένης φορολογικής ελάφρυνσης για τις οικογένειες τη σύγκριση ανάμεσα στις φορολογικές επιβαρύνσεις στην εργασία μιας οικογένειας με έναν μισθωτό και δύο παιδιά, έναντι μιας οικογένειας με έναν μόνο εργαζόμενο χωρίς παιδιά, όταν οι δύο κερδίζουν το ίδιο προ φόρου εισόδημα. Οι μεγαλύτερες διαφορές συνεπάγονται πιο εκτεταμένες φορολογικές ελαφρύνσεις για τις οικογένειες. Η Ελλάδα έχει διαφορά -3, κατατάσσόμενη ως 2η χειρότερη χώρα με βάση το δείκτη φορολογικής επιβάρυνσης στην εργασία, ανάμεσα σε 27 χώρες του ΟΟΣΑ, όταν ο μέσος όρος των κρατών αυτών μετρήθηκε στο -11,3 (η οποία αποτελεί μεγάλη διαφορά έναντι του -3 της Ελλάδας).

⁴⁰ <https://www.capital.gr/tax/3546969/tin-4i-upsiloteri-forologisi-ergazomenon-me-paidia-exei-i-ellada-apo-tis-36-xores-tou-oosa>.

⁴¹ Stamoulis, D.S. (2021) Tax Policy and Families with Children in Greece: Valuation and Policy Suggestions. *International Journal of Business and Social Science*, 12(11).

⁴² [oe-e.gr/wp-content/uploads/2023/01/ΠΡΟΤΑΣΗ-ΟΕΕ-ΑΣΠΕ-2.pdf](https://www.oe-e.gr/wp-content/uploads/2023/01/ΠΡΟΤΑΣΗ-ΟΕΕ-ΑΣΠΕ-2.pdf)

⁴³ Η «λευκή οικονομία» περιλαμβάνει ολόκληρο τον τομέα των υπηρεσιών υγείας και της προσωπικής φροντίδας, από τους ασθενείς μέχρι τα άτομα με αναπηρίες και τους ηλικιωμένους.

για κάθε 100 νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται στη «Λευκή Οικονομία», δημιουργούνται άλλες 133 στο σύνολο της ιταλικής οικονομίας.⁴⁴

Η ενεργός γήρανση δεν πρέπει να μετατραπεί σε έμμεσο τρόπο αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης – κάτι που αναπόφευκτα συμβαίνει λόγω της ανάγκης επιβίωσης του ασφαλιστικού συστήματος. Η τόνωση της εθελοντικής προσφοράς των ηλικιωμένων είτε στην οικογένειά τους, είτε στην κοινωνία θα τους προσθέσει ζωντάνια και ευεξία, χωρίς να λάβει τη μορφή δεσμεύσεων που θα επιφέρουν μείωση του επιπέδου ικανοποίησής τους.

Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατόν να αυξηθεί και το επίπεδο στήριξης που παρέχεται στους νέους γονείς από τα μεγαλύτερης ηλικίας μέλη της οικογένειάς τους.

Γ) Ενίσχυση της εργασιακής ισότητας και συμβατότητας της εργασίας με την οικογενειακή ζωή

Το ποσοστό κάλυψης των παιδιών προσχολικής ηλικίας από υπηρεσίες παιδικής φροντίδας, παρά την αύξηση των τελευταίων ετών, παραμένει χαμηλό και μακριά από τους αναθεωρημένους στόχους της Βαρκελώνης⁴⁵:

- τουλάχιστον το 45 % των παιδιών ηλικίας κάτω των τριών ετών να συμμετέχει στην Προσχολική Εκπαίδευση και Φροντίδα (ΠΕΦ), ενώ ισχύουν και ειδικοί στόχοι για τα κράτη μέλη που δεν έχουν ακόμη επιτύχει τους στόχους.
- τουλάχιστον το 96 % των παιδιών ηλικίας μεταξύ 3 ετών και της ηλικίας έναρξης της υποχρεωτικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης να συμμετέχει σε προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα.

Μέριμνα και παρότρυνση με ιδιαίτερα κίνητρα για τις πολύ μικρές και μικρές επιχειρήσεις για την εφαρμογή μέτρων συμφιλίωσης προσωπικής/οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, όπως για παράδειγμα: επιδότηση του συνόλου του μη μισθολογικού κόστους για τις προσλήψεις που αναγκαστικά θα πρέπει να γίνουν από τις πολύ μικρές επιχειρήσεις για να αναπληρώσουν το κενό που δημιουργείται από την χορήγηση της γονικής άδειας (το ύψος του επιδοτούμενου συνολικού μη μισθολογικού κόστους προτείνουμε σε κάθε περίπτωση να υπολογίζεται με βάση τον εκάστοτε κατώτατο μισθό). Επιπλέον και στην παραπάνω βάση, προτείνεται αποκλειστικά για τις πολύ μικρές επιχειρήσεις το μισθολογικό και μη μισθολογικό κόστος για την άδεια φροντιστή και την άδεια ανωτέρας βίας να καλύπτεται από την ΔΥΠΑ.

Ενίσχυση της πρόσβασης στις κοινωνικές παροχές για τους αυτοαπασχολούμενους.

Μείωση των ποσοστών εισφορών κοινωνικής ασφάλισης για τους αυτοαπασχολούμενους, σε συνδυασμό με την απόκτηση και την ανατροφή παιδιών.

Επιπλέον, θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ότι η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών που διατηρούν ακόμα παραδοσιακές δομές στην οικογενειακή οργάνωση και ότι οι Έλληνες εργάζονται πολλές ώρες σε εβδομαδιαία βάση, συγκριτικά με τους πολίτες άλλων χωρών της Ευρώπης⁴⁶. Στη βάση αυτών δεν προκαλούν εντύπωση ευρήματα έκθεσης (2015) του EUROFOUND σχετικά με την εργασία και τη φροντίδα, όπου αναφέρεται ότι ανάμεσα στις χώρες, όπου είναι δυσκολότερο τα άτομα να συνδυάσουν την εργασία και τη φροντίδα συγκαταλέγεται και η Ελλάδα, κατατασσόμενη, μαζί με την Ισπανία, την Πορτογαλία και τη Βουλγαρία, στις τελευταίες θέσεις. Προτείνεται επομένως να στηριχθεί σε μεγαλύτερο βαθμό η δημιουργία δομών φύλαξης παιδιών από τις μεγάλες επιχειρήσεις

Δ) Εκπαίδευση για γονείς και στήριξη της παιδείας στην κατεύθυνση της θετικής γονεϊκότητας

Σχεδιασμός και υλοποίηση προγραμμάτων, τόσο σε επίπεδο πρωτοβάθμιας όσο και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ανάδειξης

- της αξίας της οικογένειας ως θεσμού αλληλοϋποστήριξης των μελών της ως και της διαγεννηανικής αλληλεγγύης,
- της σημασίας του γονεϊκού ρόλου,

⁴⁴ <https://www.morningfuture.com/en/2017/09/18/the-white-economy-one-of-the-sectors-with-the-highest-employment-potential/>

⁴⁵ Συμβούλιο της ΕΕ, Δελτίο τύπου, 8 Δεκεμβρίου 2022 <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2022/12/08/eu-ministers-adopt-recommendations-on-early-childhood-and-long-term-care/>

⁴⁶ η Ελλάδα κατέχει την τρίτη υψηλότερη θέση στην Ε.Ε., μετά την Πορτογαλία και το Λουξεμβούργο

- της καταπολέμησης των έμφυλων στερεοτύπων σε όλα τα πεδία και εκπαίδευση παιδιών και εφήβων σχετικά με ισότιμη συμμετοχή των γονέων στο μέγαλωμα των παιδιών.

E) Υγεία και ευεξία

Στον τομέα της πρωτοβάθμιας υγείας, διαπιστώνεται χαμηλή ποιότητα μεταγεννητικής φροντίδας, παρόλη τη μεγάλη σημασία της μεταγεννητικής περιόδου για την υγεία και την ευημερία των νέων γονέων και του νεογνού. Δεδομένου του παραδοσιακού μοντέλου υγειονομικής περίθαλψης που επικρατεί στην Ελλάδα και ασχολείται με τη στόχευση των προβλημάτων υγείας, υπηρεσίες όπως «μεταγεννητική επίσκεψη», «φροντίδα επισκεπτών υγείας» και «φροντίδα γενικού ιατρού» δεν παρέχονται οργανωμένα και συστηματικά. Επιπροσθέτως οι σχετικοί επαγγελματίες δεν εμπλέκονται γενικά στην παροχή μεταγεννητικής φροντίδας στο Εθνικό Σύστημα Υγείας.⁴⁷

Μελέτη του Πανεπιστημίου Πειραιώς⁴⁸ έχει αναδείξει «ένα τρίπτυχο πολιτικής για το εργατικό δυναμικό στις γηράσκουσες κοινωνίες και οικονομίες:

- η υγιής γήρανση αφορά σε πολιτικές πρόληψης που βελτιώνουν και επιμηκύνουν τη διάρκεια ζωής για όλους και όχι μόνο για τους ηλικιωμένους,
- η ενεργός γήρανση αποτελεί συνέχεια και αποτέλεσμα της υγιούς γήρανσης. Άτομα σε καλή υγεία παρατείνουν τον χρόνο εργασίας πέραν του τυπικού ορίου συνταξιοδότησης,
- η 'έξυπνη' γήρανση αναφέρεται σε πολιτικές και πρακτικές που μειώνουν τα ψηφιακά και λοιπά χάσματα που προκύπτουν νομοτελειακά μεταξύ των γενεών.»

Στ) Ειδική μέριμνα για τις πολύτεκνες οικογένειες και ενίσχυση των τριτέκνων

Οι πολύτεκνες οικογένειες, με τον μεγάλο αριθμό παιδιών, προσφέρουν ένα παράδειγμα όπου η οικογένεια αποτελεί κέντρο στήριξης και αγάπης. Η αλλαγή νοοτροπίας στο θέμα της τεκνοποίησης στηρίζεται οπωσδήποτε και σε πρότυπα και αξίες όπως αυτά διαμορφώνονται στην πραγματική ζωή και όχι στην εικονική πραγματικότητα. Στην κατεύθυνση αυτή, η συνεισφορά της πολύτεκνης οικογένειας είναι σημαντική, με την προϋπόθεση της αξιοπρεπούς διαβίωσής της, την οποία πρέπει να εξασφαλίζουν ειδικές πολιτικές σύμφωνα με το άρθρο 21 του Συντάγματος που αναφέρεται σε υποχρέωση ειδικής μέριμνας που οφείλει το Κράτος σε όλες, ανεξαιρέτως, τις πολύτεκνες οικογένειες.

Ο παράγοντας της θετικής προδιάθεσης έναντι της απόκτησης παιδιών, που αναγνωρίζεται στη σχετική δημογραφική βιβλιογραφία ως προϋπόθεση απόκτησης παιδιών, είναι αναλογικά μεγαλύτερος στις πολύτεκνες οικογένειες και αυτό σημαίνει μεγαλύτερη πιθανότητα τα μέτρα στήριξής τους να μετατραπούν σε γεννήσεις.⁴⁹

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι οι πολύτεκνες οικογένειες έχουν την υψηλότερη συνεισφορά από κάθε άλλη κοινωνική ομάδα στα κρατικά έσοδα από ΦΠΑ λόγω των ανελαστικών καταναλωτικών δαπανών τους. Ένα μέρος από την συνεισφορά αυτή θα πρέπει να επιστρέφει στην πολύτεκνη οικογένεια με τη μορφή ειδικού επιδόματος, άνευ εισοδηματικών κριτηρίων⁵⁰, με βάση το πλήθος των παιδιών, προκειμένου να αποτελεί η πολύτεκνη οικογένεια παράδειγμα προς μίμηση και όχι προς αποφυγή για τα νέα ζευγάρια.

Z) Προώθηση αντιλήψεων υπέρ της οικογένειας και ανθεκτικότητα σε κρίσεις

Το αίσθημα ανασφάλειας λόγω ρευστότητας στο γενικότερο περιβάλλον είναι ανασταλτικός παράγοντας δημιουργίας οικογένειας. Η δημιουργία αντιλήψεων που οδηγούν σε ανθεκτικότητα σε κρίσεις και η διάδοση

⁴⁷ Panagopoulou, V., Kalokairinou, A., Tzavella, F., & Tziaferi, S. (2018). A survey of Greek women's satisfaction of postnatal care. *AIMS public health*, 5(2),158. <https://www.aimspress.com/article/10.3934/publichealth.2018.2.158>

⁴⁸ Νεκτάριος Μ. (2023) Στρατηγική για την γήρανση του πληθυσμού: Ελλάδα 2050. Εκδόσεις Παπαζήση.

⁴⁹ Stamoulis, D., & Pierrakos, G. (2023). What Constitutes a Large Family Today? A Multi-Dimensional Approach. *Advances in Social Sciences and Management*, 1(4), 79-85. Διαθέσιμο εδώ: hspublishing.org/ASSM/article/view/81/50.

⁵⁰ βλ. νομολογία ΣτΕ 1095/2001, ΣτΕ Ολ 430/2022.

της άποψης ότι το οικογενειακό περιβάλλον είναι ένα ουσιαστικό δίχτυ ασφαλείας για κάθε άνθρωπο είτε σε μικρή ηλικία, είτε σε μεγάλες ηλικίες, σημαντικότερο από τους οικονομικούς πόρους, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση θετικής προδιάθεσης έναντι της οικογένειας και της απόκτησης παιδιών. Χωρίς την θετική προδιάθεση, οι δημογραφικές και οικογενειακές πολιτικές θα έχουν πενιχρά ως μηδαμινά αποτελέσματα. Σε σύγχρονες διεθνείς έρευνες αποτυπώνεται μια απαισιοδοξία των νέων για το μέλλον τους, η οποία προφανώς τους αποτρέπει από την απόφαση απόκτησης της γονεϊκής ιδιότητας, σε συνδυασμό με το φόβο ή/και την πραγματικότητα της ενδεχόμενης διαβίωσης με λιγότερα υλικά αγαθά απ' ό,τι θα ήθελε κανείς προσωπικά να αποκτήσει. Είναι αναγκαίο να τεθούν σε νέα βάση οι αντιλήψεις για ευημερία, οι οποίες να μην αφορούν αποκλειστικά οικονομικούς πόρους και καταναλωτικά αγαθά, αλλά τη χαρά της επένδυσης στον άνθρωπο, της αποτροπής της μοναξιάς και της αίσθησης της συμβολής στη συνέχεια της τοπικής, εθνικής και διεθνούς ιστορίας και πολιτισμού. Για την εμπέδωση των αντιλήψεων αυτών, σχετικό ρόλο πρέπει να αναλάβουν τα πολιτικά κόμματα, οι κοινωνικοί φορείς, η παιδεία, τα ΜΜΕ, οι διαμορφωτές γνώμης και οι ίδιοι οι γονείς.

Τόσοι οι εργοδότες, όσο και οι εργαζόμενοι, είναι καλό να βλέπουν την ανάπτυξη της επαγγελματικής ζωής ως σύμφυτης και συνεξελισσόμενης με την οικογενειακή ζωή και να λαμβάνουν υπόψη την παράλληλη ανάπτυξη της βρεφικής, παιδικής και νεανικής ζωής, χωρίς την οποία δεν θα υπάρχει αύριο ούτε στην τοπική κοινωνία, ούτε στην οικονομία, ούτε στην ίδια την κρατική υπόσταση και την οργάνωση της κοινωνίας με όρους ανθρώπινης διαβίωσης και ευημερίας.

Η) Ενίσχυση νέων γονέων για την απόκτηση παιδιών σε νεαρές ηλικίες (ηλικιακό bonus)

Η απόφαση για απόκτηση παιδιών σε συνεχώς μεγαλύτερες ηλικίες μειώνει την πιθανότητα απόκτησής τους, περιορίζει το πλήθος των παιδιών που μπορούν να αποκτηθούν, και αρκετά συχνά επιφέρει δυσκολίες στην χρήση των σχετικών αδειών, λόγω των εργασιακών καθηκόντων που είναι αυξημένα στις ηλικίες 30-40 ετών και ακόμη περισσότερο στις ηλικίες 40-50 ετών. Για τους λόγους αυτούς, θα ήταν ενδεχομένως χρήσιμο ένα ηλικιακό bonus που θα πολλαπλασιάζει την ισχύ των δημογραφικών πολιτικών σε ηλικίες λίγο χαμηλότερες από αυτές του μέσου όρου απόκτησης πρώτου παιδιού σήμερα και το οποίο θα μετακινείται χαμηλότερα ανά διετία-τριετία, αναλόγως και της μείωσης του μέσου όρου ηλικίας απόκτησης πρώτου παιδιού. Το bonus αυτό θα μπορούσε να έχει τη μορφή π.χ. αύξησης κατά ένα ποσοστό όλων των άμεσων και έμμεσων χρηματικών μεταβιβάσεων, ή της καταβολής πρόσθετου επιδόματος για κάθε τέκνο που αποκτάται από γονείς κάτω από το εκάστοτε ηλικιακό όριο.

Θ) Επαρκής και σταθερή χρηματοδότηση για τις δημογραφικές πολιτικές

Οι συνθήκες και τα πρότυπα ζωής, όπως έχουν διαμορφωθεί στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, δεν ευνοούν την απόκτηση παιδιών, με αποτέλεσμα να απαιτείται ισχυρή κρατική χρηματοδότηση των δημογραφικών πολιτικών για να συγκρατείται η μείωση του πληθυσμού και να υπάρχει ελπίδα σταθεροποίησής του. Σε γενικές δε γραμμές, από την διεθνή εμπειρία προκύπτει ότι επιδοματικές πολιτικές δεν έχουν αποτελέσματα, εάν δεν υπάρχει ένα γενικότερο ευνοϊκό περιβάλλον για την οικογένεια και το παιδί. Είναι προφανές ότι η αποτελεσματικότητα των επιδομάτων σχετίζεται και με το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν σε σχέση με το κόστος απόκτησης και ανατροφής παιδιών.⁵¹

Ειδικότερα δε για την Ελλάδα, προτείνεται η επέκταση, γενίκευση και αναδιοργάνωση των χορηγούμενων επιδομάτων, ώστε η ετήσια δημοσιονομική δαπάνη να υπερβεί το 1% του ΑΕΠ, από 0,65% περίπου που είναι σήμερα (στοιχεία 2021)»⁵².

⁵¹ Letablier, M. T., Luci, A., Math, A., & Thévenon, O. (2009). The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review

⁵² Νεκτάριος Μ.(2023) Στρατηγική για τη γήρανση του πληθυσμού: Ελλάδα 2020. Εκδόσεις Παπαζήση. Κεφάλαιο 4, σελ. 101

I) Δημιουργία προϋποθέσεων για επανακατοίκηση της υπαίθρου

Σε συνεδρίαση της Ειδικής Επιτροπής Περιφερειών της Βουλής, ο Πρόεδρος της είπε τα ακόλουθα⁵³: «Η τελευταία απογραφή έδειξε ότι ο πληθυσμός της χώρας μειώθηκε κατά 3,5% σε σύγκριση με την απογραφή του 2011. Μείωση πληθυσμού έχει καταγραφεί στις 12 από τις 13 περιφέρειες της χώρας⁵⁴.

Με πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης και έμφασης στον πρωτογενή τομέα σε συνδυασμό με την δημιουργία κατάλληλων συνοδευτικών προϋποθέσεων και δημιουργίας κινήτρων, θα δημιουργηθούν προϋποθέσεις ώστε να μπει φρένο στην ερημοποίηση και την επανακατοίκηση της υπαίθρου, ώστε να σταματήσει η διόγκωση των αστικών κέντρων και η επαρχία να γίνει ελκυστική επιλογή για εγκατάσταση των νέων/επαγγελματιών. Η ζωή στα αστικά κέντρα, ιδίως δε στο κέντρο των μεγάλων πόλεων, δεν αποτελεί ευνοϊκό περιβάλλον για το μέγαλωμα παιδιών (ρύπανση, μεταφορές, κ.λπ), ενώ αντίθετα σε μικρότερες πόλεις ή χωριά, οι συνθήκες είναι φιλικότερες προς την οικογένεια με παιδιά, αρκεί να υπάρχουν προϋποθέσεις αξιοπρεπούς και ασφαλούς διαβίωσης, εργασία και επαρκές επίπεδο υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης κ.λπ. Η ενίσχυση πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης σε συνδυασμό με κατάλληλες δημογραφικές πολιτικές είναι απαραίτητη προϋπόθεση για ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, για τη δημιουργία φιλικών προς την οικογένεια συνθηκών ζωής, για την υγεία και ευεξία όλων των ηλικιών και τέλος για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.

ΙΑ) Κοινωνικά δίκαιες μεταβάσεις στην πράσινη και την ψηφιακή οικονομία

Η πράσινη καθώς και η ψηφιακή μετάβαση των οικονομικών των κρατών της ΕΕ είναι δυνατόν να επιφέρει κόστος το οποίο με τη σειρά του μπορεί να δράσει ως καταλυτικός επιταχυντικός παράγοντας αύξησης της φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τις οικογένειες με παιδιά και ακόμη περισσότερο για τις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες. Η ενεργειακή ένδεια έχει αναγνωρισθεί έγκαιρα ως νέος κίνδυνος συνοχής της Ελληνικής οικογένειας⁵⁵. Κοινωνικά δίκαιες μεταβάσεις με την έννοια της ίσης πρόσβασης στις προϋποθέσεις και στα οφέλη τόσο της πράσινης, όσο και της ψηφιακής οικονομίας, είναι απαραίτητος όρος δημογραφικής πολιτικής, διαφορετικά θα αποτελέσουν ένα ακόμη παράγοντα ενίσχυσης της χαμηλής γονιμότητας.

ΙΒ) Κοινωνική κατοικία

Το θέμα της στέγασης αναδεικνύεται με ταχείς ρυθμούς ως σημαντικός παράγοντας επηρεασμού της λήψης αποφάσεων για τη δημιουργία οικογένειας και την τεκνοποίηση. Η έλλειψη στέγης καθώς και η συνεχής αύξηση του σχετικού κόστους συντείνει αρνητικά στις αποφάσεις αυτές. Είναι αναγκαίο ένα ευρύτατο πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας σε όλη τη χώρα, που θα δίνει τη δυνατότητα στα νέα ζευγάρια να στεγασθούν καταβάλλοντας ενοίκιο που δεν θα αποτελεί σημαντικό μέρος του μηνιαίου εισοδήματός τους. Η πρόσβαση των πολιτών στη στέγαση πρέπει κατ' αρχήν να έχει ως στόχευση⁵⁶ εκείνους που αδυνατούν να καλύψουν αποτελεσματικά τις αυξημένες ανάγκες τους μέσω της ιδιωτικής αγοράς, όπως ιδίως τα νέα ζευγάρια, οι εργαζόμενοι φτωχοί, οι πολύτεκνες οικογένειες, τα άτομα με αναπηρία αλλά και να αναπτυχθεί στην κατεύθυνση της υποστήριξης δημογραφικών και οικογενειακών πολιτικών.

⁵³ Απόσπασμα από την ομιλία του Προέδρου της Επιτροπής, Μ. Κόνσολα, Βουλευτή, όπως καταγράφηκε στο Πρακτικό της 23.11.2023 συνεδρίασης, ΠΕΡΙΟΔΟΣ Κ' - ΣΥΝΟΔΟΣ Α'.

⁵⁴ Στη Δυτική Μακεδονία καταγράφεται μείωση πληθυσμού 10,1%, στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη καταγράφεται μείωση 7,8%, στη Στερεά Ελλάδα 7%, στην Πελοπόννησο 6,8%, στη Θεσσαλία 6,2%, στην Ήπειρο 5,1%, στην Κεντρική Μακεδονία 4,8%, στο Ιόνιο 3,4%, στο Βόρειο Αιγαίο 2,6% και στην Αττική και στην Κρήτη μείωση 0,9%. Αξιοσημείωτη είναι η καταγραφή αύξησης πληθυσμού σε ποσοστό 5% μόνο στο Νότιο Αιγαίο, Δωδεκάνησα και Κυκλάδες.

⁵⁵ Σταμούλης Δ. (2023) Η ενεργειακή ένδεια ως νέος κίνδυνος συνοχής της Ελληνικής Οικογένειας. Δίκαιο της Κοινωνικής Ασφάλισης, τ. 3, σελ. 739 – 750.

⁵⁶ [Unaffordable and inadequate housing in Europe | Eurofound \(europa.eu\)](https://european-council.europa.eu/media/en/press-communications/infographic/infographic_unaffordable_and_inadequate_housing_in_europe.pdf).

Γ) Ευρωπαϊκές πολιτικές και χρηματοδοτικά εργαλεία

Αφού κατ'αρχήν επισημανθεί ότι οι δημογραφικές και οικογενειακές πολιτικές δεν εμπίπτουν στις αρμοδιότητες της Ε.Ε. με βάση τη Συνθήκη της Λισαβώνας, η ΕΕ αναγνωρίζει τις επιτακτικές προτεραιότητες που τίθενται από το ζήτημα της δημογραφικής αλλαγής, αλλά μπορεί μόνο να το προσεγγίσει νομικά υπό το πρίσμα των εργασιακών σχέσεων και της κοινωνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της φτώχειας, που αφορούν πεδίο πολιτικής της. Οι ουσιαστικές δημογραφικές και οικογενειακές πολιτικές, καθώς και το οικογενειακό δίκαιο, εμπίπτουν την αρχή της επικουρικότητας, δηλαδή της αποκλειστικής αρμοδιότητας των κρατών-μελών της ΕΕ.

«Στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Ιουνίου του 2023⁵⁷, η Επιτροπή κλήθηκε να παρουσιάσει εργαλειοθήκη για τη στήριξη των κρατών μελών στην αντιμετώπιση των δημογραφικών προκλήσεων και των επιπτώσεών τους στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Ευρώπης.

Η δημογραφική εργαλειοθήκη⁵⁸ που δημιούργησε η Επιτροπή ανταποκρινόμενη στο αίτημα, βασίζεται σε εμπειρίες από ολόκληρη την ΕΕ και καθορίζει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της δημογραφικής αλλαγής, η οποία διαρθρώνεται γύρω από τέσσερις πυλώνες:

1. στήριξη των **γονέων** μέσω της καλύτερης συμφιλίωσης των οικογενειακών προσδοκιών και της αμειβόμενης εργασίας, ιδίως με τη διασφάλιση της πρόσβασης σε ποιοτικές υπηρεσίες παιδικής φροντίδας και καλή ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής,
2. στήριξη και ενδυνάμωση των **νεότερων γενεών** ώστε να ευημερούν, να αναπτύσσουν τις δεξιότητές τους και να διευκολυνθεί η πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας και σε οικονομικά προσιτή στέγαση,
3. ενδυνάμωση των **παλαιότερων γενεών** και διατήρηση της ευζωίας τους, μέσω μεταρρυθμίσεων σε συνδυασμό με κατάλληλες πολιτικές για την αγορά εργασίας και τον χώρο εργασίας,
4. όπου απαιτείται, αντιμετώπιση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού μέσω της διαχείρισης της νόμιμης **μετανάστευσης**, σε πλήρη συμπληρωματικότητα με την αξιοποίηση ταλέντων από το εσωτερικό της ΕΕ.

Έχοντας υπόψη τις αρμοδιότητες της ΕΕ είναι κατανοητός ο λόγος για το οποίο η δημογραφική εργαλειοθήκη της ΕΕ περιορίζεται μόνο στους τέσσερις ανωτέρω πυλώνες. Ωστόσο, ορισμένες πτυχές της δημογραφικής πολιτικής θα μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν μέσα από ειδικά ταμεία, ή χρηματοδοτικά εργαλεία, που αντιστοιχούν στις πολιτικές και τις πρωτοβουλίες της ΕΕ, όπως περιγράφονται στην δημογραφική εργαλειοθήκη.

Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι η αντιμετώπιση του δημογραφικού ζητήματος προϋποθέτει τη συνεπή εφαρμογή ενός μείγματος μέτρων, για τα οποία θα πρέπει να εξασφαλισθεί επαρκής και συνεχής χρηματοδότηση για να μην ανατραπούν σε κάποιο μεταγενέστερο στάδιο, κάτι που θα αυξήσει κατά πολύ την αβεβαιότητα και συνεπακολούθως θα μειώσει την πρόθεση τεκνοποίησης. Ενδεικτικά αναφέρονται:

1. Μέτρα θεσμικού χαρακτήρα με βάση τις αρχές α) της αναδιανεμητικής ισότητας, β) της κοινωνικής δικαιοσύνης και γ) του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.
2. Μέτρα κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα με βάση τις αρχές α) της επικουρικότητας, β) της εξατομίκευσης και γ) της ένταξης .

Τα δεκατρία μέτρα που προτάθηκαν θα πρέπει να επιδιωχθούν όλα μαζί στο πλαίσιο ενός συνεπούς πλέγματος ή, αλλιώς, μείγματος πολιτικών με τις οποίες θα μπορούσε να διακοπεί η πορεία της χώρας προς τη δημογραφική κατάρρευση.

Σε κάθε περίπτωση, οι βασικές δημογραφικές αποφάσεις αφορούν τον εθνικό νομοθέτη και αποτελούν εθνική πολιτική βούληση, συνεπικουρούμενη από τις ανάγκες και τις απόψεις της κοινωνίας των πολιτών αλλά και την τήρηση των επιταγών του Συντάγματος, όπως περιγράφονται στο άρθρο 21, για την προστασία

⁵⁷ <https://opeka.gr/oikogeneies/epidoma-paidiou/>

⁵⁸ https://commission.europa.eu/publications/communication-demographic-change-europe-toolbox-action_el

του γάμου, της μητρότητας, της οικογένειας, της υποχρέωσης του κράτους για άσκηση δημογραφικής πολιτικής και της παροχής ειδικής φροντίδας προς την πολύτεκνη οικογένεια.